

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 6, Number 310 (2016), 108 – 112

S. Chukhanov

Ph.D Student, Faculty of Islamic Studies, Egypt University of Islamic Culture Nur Mubarak
shohan.kz@inbox.ru

**ANALOGICAL METHOD (DALALATU AN-NASS)
IN THE SEMANTICS OF RELIGIOUS TEXT**

Abstract. It is known that the main sources of Islamic law are the Quran and Sunna, ie Muslim bonds. As far as the primary sources of the Quran and Sunna are preserved only in Arabic language, in the course of rendering of legal judgments according to shariat people refer only to their originals in Arabic. Because while delivering judgement the lexical-semantic content plays a very important role. In the article the question of the application of the method of solution of the problem by analogy in the semantics of the text - one of the main linguistic issues of the Islamic law - is regarded.

Keywords: Islam, Quran, text, semantics, analogy.

С. Чуханов¹

¹ Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті. PhD докторант
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

**ДІНИ МӘТІН СЕМАНТИКАСЫНДАҒЫ
(ДӘЛӘЛӘТУ ӘН-НАСС) ҚИЯС ТӘСІЛІ**

Аннотация. Ислам құқығының негізгі қайнарлары Құран мен сүннет екендігі белгілі. Құран мен сүннеттің түп нұсқасы араб тілінде сақталғандықтан, шариғи құқықтық үкімдер шығару барысында тек араб тіліндегі нұсқасына ғана жүгініледі. Өйткені үкім шығару барысында мәтін тілінің лексика-семантикалық заңдылықтары маңызды рөл атқарады. Осы шағын мақаламызда ислам құқығы негіздеріндегі лингвистикалық мәселелердің бірі мәтін семантикасындағы қияс тәсілінің қолданылу барысы баяндалады.

Түйін сөздер: Ислам, Құран, мәтін, семантика, қияс.

Кейбір ғалымдар «дәләләту ән-нас» терминінің орнына «дәләләту әд-дәләлә», «фахуа әл-хитаб», «лахну әл-хитаб» сөздерін қолданған. Мутакаллимдер мектебі оның орнына «мафһуму әл-муафақа» терминін қолданады.

Мәтіннің синтаксистік шартты мағынасын әс-Сығнақи: «Мәтінде келген үкіммен мазмұны бірдей, бірақ онда айтылмаған үкімнің бекітілуі. Оны мәтін тілін білетін әрбір адам қиндықсыз түсіне алады» [1, 1/486 б.], – деп баяндаған.

Әд-Дәбусидің пікірі бойынша *дәләләту ән-нас* мәтінде келген сөзбен бекітілген үкімнің өзінің немесе мағынасының кемшіліксіз сол сөзде де анықталуы. Лексикалық тұрғыда мәтінде келмеген мағынаны кемшіліксіз қамтиды. Өйткені бұл әркімнің білуі мүмкін болған нәрсе. Әд-Дәбуси бұл тақырыпты кейінгі ғалымдардың барлығы мысал ретінде келтірген «*Ал егер ол екеуінің бірі немесе екеуі де жандарыңда кәрілікке жетсе: “Түү” деме*» (Исра, 23) аятымен түсіндіреді. Аятта ата-анаға «түү» деп айтудың тыйым салынғандығы анық келген. Негізінде «Түү» деп айту ата-ананы ренжітуді білдіреді. Оларға «түү» деп айту тыйым салынса, оларды ұру, оларға тіл тигізу, сөгу секілді жапа шектіретін істер үзілді-кесілді тыйым салынатындығы белгілі. Аяттың ұғындырмақ болған бұл мағынасын әрбір адам түсіне алары сөзсіз. Сол секілді, әд-Дәбуси тақырыпты бірнеше мысалдармен түсіндіреді [2, 142 б.].

Әс-Сарахси: «Дәләләту ән-насс – назмның тілдік мағынасымен білінбей, ойланудың нәтижесінде белгілі болған мағына. Назм – форма болса, мақсат етілген нәрсе – мағына. Бұл мағынаны түсіну өте жеңіл болғандықтан, қияс тәсілімен түсінудегі қиындық туындамайды», – деген [3, 1/241 б.]

Әл-Бәздәуи: «Дәләләту ән-нас – ижтиһад және истинбат жолымен емес, мәтіннің тілдік мағынасымен бекітілген семантикасы. Тақырыпқа қатысты жоғарыда келтірілген аятты әл-Бәздәуи де мысал ретінде беріп: «Аятта келген «зиян тигізу» мағынасы мәтіннің сыртқы формасынан (заһир) да, мағынасынан да белгілі. Бұл мағынаны рай және ижтиһад өкілі болмаған адамдар да түсіне алады. Оған «ұру» сөзінен «ауырту» мағынасын түсінуді мысал ретінде айтуға болады. Сондай-ақ, ол ұрып-соғу мен балағаттау мағыналарын да қамтитындығы белгілі. Бұл мағына тікелей мәтіннен (сөзден) көрінбегендіктен, бұған мәтіндік (насс) деп айтылмайды. Бірақ онымен мәтінде (насс) келген үкіммен амал еткендей амал жасалады. Истинбат тәсіліне жүгінбей, тілдік тұрғыда анықталғандықтан «дәләләт» яғни «семантика» деп аталады [4, 1/268 б.].

Мәтіннің синтаксистік шартты мағынасының құқықтық үкім шығарудағы әсерін, пайғамбардың (с.а.с.) жұма күні құтпа оқылып жатқан кезде сөйлеуден тыйған: «*Жұма күні имам құтпа оқып тұрған уақытта, жаныңдағы (сөйлеп отырған) адамға «сөйлем» деп айтсаң, бос сөз айтқаның*» деген сөзінен көре аламыз. Ханафи ғалымдары хадис мәтінінің синтаксистік шартты мағынасы жұма намазының құтпасы барысында кез келген сөзді, сондай-ақ, намаз оқуды да қамтиды деп түсінген.

Мәтіндегі үкімді мәтіннің синтаксистік шартты мағынасы арқылы түсіну, оны аналогиялық тәсілмен түсінуге ұқсайды. Мысалы: «*Ал егер ол екеуінің бірі немесе екеуі де жандарыңда кәрілікке жетсе: “Түү” деме*» (Исра сүресі, 23), – деген аятта:

1. Мәтінде нақты айтылған нәрсе (мантук): Ата-анаға «Түү» деп айту.
2. Үкімі: Тыйым (харам)
3. Себеп (Илла): Ренжіту, зәбір көрсету
4. Мәтінде келмеген үкім: Ата-анаға қандай да бір зиян беру [5, С. 80-81].

Алайда, жоғарыдағы ғалымдардың анықтамасынан және әс-Сығнақидің: «Ижтиһад пен рационалды зерделеуге және аналогиялық тәсілге (қиясқа) жүгінбей, мәтіннің тілдік мағынасынан айқындалу жолын – *дәләләт ән-насс* (мәтіннің синтаксистік шартты семантикасы)» деп атадық. Аналогиялық тәсілге жүгінілмеу себебі, қияс – жұмһидтің рационалды зерттеулеріне негізделеді. Өйткені, ортақ себепке байланысты, мәтінде үкімі келмеген мәселені үкімі нақты келген мәтінмен салыстырып, үкім шығарылады» [1, 1/487 б.], – деген сөзінен дәләләту ән-насс арқылы үкімге қол жеткізу, аналогиялық (қияс) тәсілден өзгеше екендігін түсінеміз.

Негізгі айырмашылық, дәләләту ән-наста ортақ себепті (иллә) анықтау қиындық туындатпайды, яғни, зерттеуді, ой жүгіртуді қажет етпейді. Ал, аналогиялық тәсілде (қияс) ортақ себеп (иллә) ижтиһад пен зерттеу арқылы белгілі болады. Нақтырақ айтсақ, дәләләту ән-наста (мәтіннің синтаксистік шартты семантика) мәтінде келген сөз бен мәтінде келмеген мағынаның ортақ мазмұнын (иллә) мәтін тілін білген әрбір адам түсіне алады, яғни, фиқһ маманы болу шарт емес. Ал, аналогиялық тәсілде салыстырылатын екі компоненттің ортақ себепін ижтиһад жасауға шамасы жеткен адам ғана ұғына алады.

Жоғарыдағы Құран мәтінінде келген «түү» сөзі жек көргенде, ұнатпаған жағдайда айтылатын одағай сөз. Сөздің мазмұнына терең ой жүгіртпей-ақ, оның лексикалық мағынасынан ұрып-соғу, балағаттап зиян тигізудің де тыйым салынғанын түсінеміз. Өйткені ұрып-соғу не балағаттау, «түү» деп моральды тұрғыда адамды жаралап, көңіліне қаяу түсіруден әлдеқайды зиянды. Бірақ бұл сөздің мағынасын білмей, басқа мақсатта қолданған адам мен оны жақсы, болымды мағынада қолданатын қауымға тыйым салынбайды.

Сол секілді: «*Негізінен сондай жетімдердің малдарын зұлымдықпен жегендер, олар қарындарын отпен толтырған болады*» (Ниса сүресі, 10), – деген аят мәтінінің тура мағынасынан, зұлымдықпен жетімдердің малын жеудің харам екендігі түсінеміз. Ал, мәтіннің синтаксистік шартты семантикасынан: жетімдердің малдарын өзгелерге тарату, жою, тартып алу секілді, жетімнің малына қол сұғудың барлық түрі харам болатындығын білеміз.

Ханафи ғалымдары бұл мәселеге хадистен мысал келтіреді. Пайғамбар заманында отбасылы Мағиз деген кісінің зина жасағандығы үшін, оған рәжім жазасының қолданылғандығы жайлы

хадистер жеткен. Әс-Сығнақи: «Оған рәжім жазасының қолданылуы мәтінде нақты келген. Ал одан басқа отбасылы адамдар зина жасайтын болса, оларға да рәжім жазасының қолданылуын мәтіннің синтаксистік шартты семантикасынан түсінеміз. Хадисте аталған жаза, ол Мағиз болғаны үшін, не сахаба яки араб болғаны үшін берілген жоқ. Барлық ғалымдар, жазаның оның отбасылы болғандығы үшін тағайындалғанына келіскен. Бұл себептің жалпыға ортақ болуын мәтіннің синтаксистік шартты семантикасынан білеміз», – деген [1, 1/492 б.].

Бұл тұрғыда Шамсуләймма да: «Біз Мағиздің отбасылы болғаны үшін ғана оған жаза қолданылғанын білеміз. Егер осы үкім басқа біреуге қолданылатын болса, ол қияс арқылы емес, хадис мәтінінің семантикасына (дәләлә) сай бекітілген болады», – деген. Яғни, Шамсуләймма мен әс-Сығнақидың пікірі бойынша, Мағизге жазаның қолданылуы – мәтіннің номинативті мағынасы (ибарату ән-насс), ал оның жазаға тартылуына себеп болған нәрсенің кімде де болса орын алуы – мәтіннің синтаксистік шартты мағынасынан (дәләләту ән-насс) ұғынылады [3, 1/242 б.].

Мәтіннің синтаксистік шартты мағынасы арқылы белгілі болған үкімнің дәрежесіне келетін болсақ, әл-Бәздәуи, әс-Сарахси секілді ханафи ғалымдары *дәләләту ән-насс* нақты үкімді білдіретіндігін айтқанымен, кесімді немесе болжамды дәлел болатындығына тоқталмаған. Олар, мәтіннің синтаксистік шартты семантикасы (дәләләту ән-наста) мен аналогиялық тәсіл арасындағы айырмашылыққа баса назар аударған. Бірақ, әл-Бәздәуи: «Мәтінде келген үкіммен амал еткендей, амал етіледі», – деген сөзімен мәтіннің синтаксистік шартты семантикасының кесімді үкімді білдіретіндігін меңзеген. Оны әл-Ахсикаси «Мәтіннің синтаксистік шартты семантикасы қарама-қайшылық туындамаған жағдайда, мәтіннің қосымша меңзеген мағынасы секілді нақты үкімді білдіреді. Сондай-ақ, жаза мен кәффарат түрлерін де бекітеді», – деп түсіндірген. Жоғарыда мәтіннің қосымша мағынасының көп жағдайда кесімді, нақты үкімді білдіретіндігін сөз еттік.

Мәтін мазмұнының кесімді дәлел болуы – мәтінде нақты айтылған үкімнің кесімділігімен және оның мәтін мазмұнында келген үкімді білдіруімен байланысты. Яғни, мәтінде келген нақты мағына мен мәтіннен ұғынылатын мағынаның байланысына байланысты. Мысалы: «*Ол екеуіне «Түу» деме»* деген аят, ата-анаға «түу» деп кейіс білдіруден нақты тыйса, мәтінде келмесе де оның мазмұнынан айқындалатын: ұру, соғу, балағаттау секілді іс-әрекеттердің де нақты тыйым салына-тынын түсінеміз.

Ал, рамазан айының оразасында, әдейі аузын ашқан адамға кәффарат өтеудің міндеттілігін бекіткен мәтін мазмұны болжамды дәлел болып саналады. Бұл – ханафи және мәлики мәзһабының көзқарасы. Олар, сонымен қатар, көзқарастарын осы мәселеге қатысты жеткен хадистермен қуаттаған. Шафиғи және ханбали мәзһабында кәффарат өтеу міндетті емес [6, 2/664 б.].

Әс-Сығнақи жоғарыда аталған Мағиздың оқиғасында келген үкімнің жалпыға қатыстылығын және гомосексуалдық қатынасқа түскендердің жазасы да зинаға қатысты мәтіннің синтаксистік шартты семантикасынан түсінілетіндігін келтірген. Яғни, *дәләләту ән-наспен* айқындалған үкім – нақты мәтінде келгендей кесімді. Сол секілді, кәффарат үкімдеріне қатысты да нақты үкімді білдіретіндігін мысалмен баяндаған. Оған, пайғамбардың, рамазан оразасы кезінде әйелімен жыныстық қатынасқа түсіп қойған далалық (бәдәуи) арабқа кәффарат өтеуді бұйырғандығы жайлы хадисті келтірген. Пайғамбар оған далалық араб болғандығы үшін емес, рамазанда тыйым салынған нәрсені жасағандығы үшін кәффарат тағайындаған болатын. Мәтін мазмұнынан бұл үкімнің басқаларға да қатысты екендігін түсінеміз. Ханафи ғалымдары мәтіннің синтаксистік шартты мағынасынан, тыйым салынған нәрсеге ортақтасқандықтан әйел адамға да кәффарат өтеудің міндеттілігін түсінген. Сол секілді әдейі ішіп-жеген адамның да кәффарат өтеуін мәтін мазмұнынан түсінген. Өйткені ханафи ғалымдары бұл іс-әрекетті – оразаны бұзатын айыпты әрекет деп қараған. Кәффарат – сол айыптың өтеуі деп білген [1, 1/496 б.]. Ал, шафиғи ғалымдары, оны – оразаны бұзатын айыпты әрекет деп санамағандықтан, аталған жыныстық қатынаста әйел адамға және әдейі ішіп-жеген адамға кәффарат өтеу міндеттелмейді [7, 2/85-86 б.].

Сол секілді, әс-Сығнақи ұмытып ішіп-жеген адамның оразасы бұзылмайтындығын білдірген мәтіннің мазмұнына сай, ұмытып әйеліне жақындаған кісінің де оразасы бұзылмайтындығын айтқан. Бұл ішіп-жеуге салыстыру (қияс) арқылы рұқсат етілген болып табылмайды. Өйткені рамазан оразасы кезінде ұмытып ішіп-жеу, рамазан айында күндіз ішіп-жеген адамның оразасы бұзылатындығына қияс қылынбай, пайғамбардың: «*Кімде-кім ораза кезінде ұмытып ішіп-жесе, оразасын жалғастырсын, Өйткені оны Аллаһ тамақтандырып, сусындандырды»*, – деген

хадисіне жүгінілген. Негізінде, қандай жағдайда да болсын, ораза кезінде ішіп-жеудің оразаны бұзатындығы белгілі. Оған қияс қылынса, ұмытып ішіп жеу де оразаны бұзуы керек еді. Алайда, ханафи ғалымдары аталған хадисті негізге алады. Дегенмен мәселе қияс тәсіліне сай келгендіктен, оған екінші бір мәселе қияс қылынбайды. Яғни, ұмытып ішіп-жеу қияс тәсіліне сай келіп, өзі тармақ болуы ықтимал болғандықтан, оған ұмытып жыныстық қатынасқа түсу қияс қылынбайды. Демек, ол мәтіннің синтаксистік шартты мазмұнымен бекітіледі.

Кейбір үкімдер мәтінде келсе, соған байланысты қалған үкімдерді мәтіннің синтаксистің шартты семантикасы қамтиды. Ішіп-жеу, жыныстық қатынас оразаны бұзатын және бұзбайтын жағдайда да бірдей үкім алады.

Мәтіннің синтаксистік шартты мағынасы (дәләлә) мен мәтіннің қосымша меңзеген мағынасы (ишара) қарама-қайшы келуі мүмкін. Қосымша мағына, айтып өткеніміздей, көп жағдайда кесімді дәлел болады. Әл-Ахсикаси: «Мәтіннің синтаксистік шартты семантикасымен бекітілген үкім – мәтіннің қосымша меңзеген мағынасымен бекітілген үкімге тең», – деген. Өйткені екеуі де ижтиһад тәсілдеріне жүгінбей-ақ, мәтін барысынан, ондағы сөздердің лексика-семантикалық өрісінен ұғынылады. Демек, мәтіннің қосымша меңзеген мағынасымен бекітілген үкім кесімді де, болжамды да болу мүмкін болса, мәтіннің синтаксистік шартты семантикасы арқылы анықталған үкім де сондай сипатта болады. Ал егер, екеуі қарама-қайшы келген жағдайда мәтіннің қосымша меңзелген мағынасы жоғары тұрады. Бұл тұрғыда әс-Сығнақи: «Қосымша мағынаны меңзеу – мәтін құрылымы мен оның тілдік мағынасына байланысты болса, синтаксистік шартты мағына – оның тек тілдік мағынасына ғана қатысты. Мәтіннің қосымша меңзеген мағынасы мәтін мазмұнына мағына үстеп, одан бір саты жоғары тұрады. Сондықтан қарама-қайшылық туындаған жағдайда мәтіннің қосымша меңзеген мағынасына (ишарату ән-насс) бірінші кезекте жүгініледі», – деген [1, 1/500 б.].

Бұны келесі мысалдан түсінуге болады. Шафиғи ғалымдары Құран Кәрімнің: «وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً» «*Біреу бір мүмінді қателесіп өлтірсе, онда бір мүмін құл азат етуі керек...*» (Ниса сүресі, 92), – деген аятының синтаксистік шартты мағынасына сүйеніп, әдейі адам өлтірген кісінің кәффарат өтеуін міндетті деп біледі. Яғни, аятта қателікпен адам өлтірген кісіге кәффарат өтеу міндетті болса, бұл қылмысты әдейі істеген кісінің кәффарат өтеуін дұрысырақ деп санаған.

Ал, ханафи ғалымдарының көзқарасында, аталған аят мәтінінің мазмұны әдейі адам өлтірген кісінің кәффарат өтеуін міндеттегенімен, ол «وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعْنَةُ» «*Кімде-кім бір мүмінді әдейі өлтірсе, оның жазасы, ішінде мәңгі қалатын тозақ болады. Сондай-ақ оған Алланың ашуы, қарғысы болып және оған зор үлкен азат дайындаған*» (Ниса сүресі, 93), – деген аяттың қосымша меңзеген мағынасына қайшы келеді. Өйткені екінші аят – зұлымдықпен адам өлтірген кісінің ақыреттік ауыр жазасымен ғана шектеліп, оған кәффарат өтеуді міндетті етпейді. Бұл бірінші аяттың мазмұны арқылы анықталған үкімге қайшы келеді. Ал, жоғарыда бекітілген қағида бойынша, мәтіннің қосымша меңзеген мағынасы мәтіннің синтаксистік шартты мағынасынан қуаттырақ саналады. Демек, зұлымдықпен адам өлтірген кісіге қылмысының кәффаратын өтеу міндетті болмайды.

Қорыта айтқанда ислам құқығы негіздерінде компаративистикалық қияс тәсілі лингвистикалық мәселелерде де қолданыс табады. Яғни мәтіндегі үкімді мәтіннің семантикасы арқылы түсіну, оны аналогиялық тәсілмен түсінуге сәйкес келеді. Алайда негізгі айырмашылық, «дәләләту ән-наста» ортақ себепті (иллә) анықтау зерттеуді, ой жүгіртуді қажет етпейді. Ал, аналогиялық тәсілде (қияс) ортақ себеп (иллә) ижтиһад пен зерттеу арқылы белгілі болады. Нақтырақ айтсақ, мәтін семантикасында мәтінде келген сөз бен мәтінде келмеген мағынаның ортақ мазмұнын мәтін тілін білген әрбір адам түсіне алады, яғни, фикһ маманы болу шарт емес. Ал, аналогиялық тәсілде салыстырылатын екі компоненттің ортақ себебін ижтиһад жасауға шамасы жеткен адам ғана ұғына алады.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Husamuddin As-Sygnaki, Al-Uafi. – Cairo: Dar al-Qahirah, 2003. – 5 t.
- [2] Abu Zeyd Ubaidullah bin Al-Dabusi. Taquim al-Adilla. – Beirut: Al-Maktabtu Al-Asriya, 2006. – 495 s.
- [3] Ahmad bin Abu Sahl Al-Sarahsi. Al-Usul. – Beirut: Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, 1993. – 2 t.
- [4] Husamuddin As-Sygnaki, Al-Kafi. – Al-Riyad: Maktabat al-Rushd, 2001. – 5 t.

- [5] Doz. Dr. Fahrettin Atar. Fikih usul / / terc. rus. T.Habibullin. – Istanbul, 1988.
[6] Uahba az-Zuhayli. Al-Fikh al-Islami. – Damask: Dar al-Fikr, 1985. – 8 t.
[7] Muhammad bin Idris al-Shafiqi. Al-Umm. – Mansura: Dar al-Uafa, 2001. – 11 t.

REFERENCES

- [1] كتاب الوافي في أصول الفقه ، لحسام الدين السغناقي، \ تحقيق: د. أحمد محمد حمود اليماني . - القاهرة : دار القاهرة ، 2003 م . - 5 م .
[2] تقويم الأدلة في أصول الفقه ، لأبي زيد الدبوسي . - بيروت : المكتبة العصرية ، 2006 م . - 495 ص .
[3] أحمد بن أبو سهل السرخسي. "أصول السرخسي". - بيروت: دار الكتب العلمية، 1993 م . - 2 ج .
[4] الكافي شرح البيهقي ، لحسام الدين حسين بن علي بن حجاج السغناقي . - الرياض : مكتبة الرشد ، 2001 م . - 5 م
[5] . Atar F. Ильм усул аль-Фикх / пер. с тур. Т.Хабидуллин. – М., 2009. – 132 с.
[6] الفقه الإسلامي و أدلته ، لوهبة الزهيلي . - دمشق : دار الفكر ، 1985 م . - 8 م .
[7] الأم ، لمحمد بن إدريس الشافعي . \ تحقيق: د. رفعت فوزي عبد اللطيف . - المنصورة: دار الوفاء ، 2001 م . - 11 م .

С. Чуханов

PhD докторант университета «Нур-Мубарак», Алматы, Казахстан

**АНАЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД (ДӘЛӘЛӘТУ ӘН-НАСС)
В СЕМАНТИКЕ РЕЛИГИОЗНОГО ТЕКСТА**

Аннотация. Известно, что основными источниками исламского права являются Коран и суннет, то есть долг мусульманина. Поскольку первоисточники Корана и суннета сохранились в только арабском языке, в процессе вынесения правовых приговоров по шариату обращаются только на их оригинал на арабском языке. Поскольку при вынесении приговоров лексико-семантические закономерности содержания играют очень важную роль. В статье раскрывается вопрос о применении метода решения вопроса по аналогии в семантике текста – одного из основных лингвистических вопросов исламского права.

Ключевые слова: Ислам, Коран, текст, семантика, аналогия.